অধ্যায় ৪ ঃ ৰজনীকান্ত বৰদলৈ ঃ *দন্দুৱা দ্রোহ*-২

অধ্যায় গাঁথনি

৪.১ উদ্দেশ্য
৪.২ পৰিচয়
৪.৩ *দন্দুৱা দ্রোহ*
৪.৩.১ উপন্যাসখনৰ সাধাৰণ আলোচনা
৪.৩.২ উপন্যাসখনৰ কাহিনীভাগ
৪.৩.৩ উপন্যাসখনৰ চৰিত্রচিত্রণ
৪.৩.৪ উপন্যাসখনৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ
৪.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৪.৫ অধিক জানিবলৈ
৪.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)
৪.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ৰজনীকান্ত বৰদলৈৰ ঐতিহাসিক উপন্যাস সম্পর্কে জ্ঞাত হ'ব
- ঐতিহাসিক উপন্যাস হিচাপে দন্দুৱাদ্রোহ উপন্যাসখনৰ মূল্যায়ন কৰিব পাৰিব
- *দন্দুৱা দ্রোহ* উপন্যাসখনৰ কাহিনী সম্পর্কে অৱগত হ'ব
- *দন্দুৱা দ্রোহ* উপন্যাসৰ চৰিত্রসমূহৰ বিষয়ে জ্ঞান আহৰণ কৰিব
- *দন্দুৱা দ্রোহ* উপন্যাসত ওৱাল্টাৰ স্কট আৰু বঙ্কিমচন্দ্র চেট্টার্জীৰ প্রভাৱ সম্পর্কে আভাস পাব
- বৰদলৈৰ উপন্যাসত ৰাজনৈতিক প্রভাৱ, স্বদেশপ্রীতি আদি সম্পর্কে জানিবলৈ সক্ষম হ'ব
- *দন্দুৱা দ্রোহ* উপন্যাসত সামাজিক তথা ধর্মীয় দিশ সম্পর্কে জ্ঞাত হ'ব।

৪.২ পৰিচয়

স্নাতকোত্তৰ অসমীয়াৰ তৃতীয় পাঠ্য বিষয়ৰ অসমীয়া উপন্যাসৰ এইটো চতুর্থ অধ্যায়। এই অধ্যায়ত আমি ৰজনীকান্ত বৰদলৈৰ *দন্দুৱা দ্রোহ* (১৯০৯) উপন্যাসৰ বিষয়ে আলোচনা পঢ়িবলৈ পাম। অসমীয়া উপন্যাস সাহিত্য জগতত বৰদলৈ 'উপন্যাস সম্রাট' হিচাপে পৰিচিত। ঐতিহাসিক উপন্যাস ৰচনাৰ ক্ষেত্রত বৰদলৈৰ সমকক্ষ দ্বিতীয় এজন ঔপন্যাসিকৰ নাম ল'ব নোৱাৰি। বৰদলৈয়ে মুঠ নখন উপন্যাস ৰচনা কৰিছে আৰু তাৰ ভিতৰত সাতখনেই ঐতিহাসিক উপন্যাস।

ইংৰাজী সাহিত্যৰ ওৱাল্টাৰ স্কট আৰু বাংলা ঔপন্যাসিক বঙ্কিমচন্দ্ৰ চেট্টাৰ্জীৰ অনুপ্ৰেৰণাত ৰৱদলৈয়ে এই ঐতিহাসিক উপন্যাসসমূহ ৰচনা কৰিছিল। *দন্দুৰা দ্রোহ* উপন্যাসখন বদন ৰৱফুকনৰ অত্যাচাৰৰ বিৰুদ্ধে কামৰূপৰ হৰদত্ত আৰু বীৰদত্তৰ নেতৃত্বত হোৱা বিদ্রোহৰ আধাৰত ৰচনা কৰা। ইতিহাসৰ সমল আৰু জনশ্রুতিৰ আধাৰত উপন্যাসখন ৰচিত হৈছে। কল্পনাৰ পৰিসৰ ইয়াত কম। অসম বুৰঞ্জী খ্যাত বদন ৰৱফুকনৰ অত্যাচাৰ, বীৰদত্তৰ বীৰত্বব্যঞ্জক কার্য আদিত বিদ্রোহ তথা বুৰঞ্জীৰ সমলৰ আধিক্য বেছি। উপন্যাসখনত পদ্মকুমাৰী আৰু মহীৰামৰ প্রণয় কাহিনী উপস্থাপন হৈছে যদিও সি উপন্যাসখনত উপকাহিনীৰ দৰে হৈছে। বুৰঞ্জীৰ কাহিনী নির্ভৰ তথ্যভিত্তিক বর্ণনা হোৱা বাবে *দন্দুৰা দ্রোহ* উপন্যাসখনক এখন বিশুদ্ধ বুৰঞ্জীমূলক উপন্যাস বুলিব পাৰি। সমসাময়িক অসমৰ সামাজিক আৰু ধর্মীয় জীৱনৰ বিভিন্ন দিশো উপন্যাসখনত প্রতিফলিত হৈছে।

৪.৩ *দন্দুৰা দ্রোহ*

ৰজনীকান্ত ৰৱদলৈৰ সাতখন ঐতিহাসিক উপন্যাসৰ ভিতৰত *দন্দুৰা দ্রোহ* অন্যতম। পাতি দৰঙত তহচিলদাৰ হৈ থকা সময়ত ৰৱদলৈয়ে উপন্যাসখনৰ সমল গোটাইছিল। উপন্যাসখন আহোম স্বর্গদেউ কমলেশ্বৰ সিংহৰ দিনত বদন ৰৱফুকনে কামৰূপীয়া প্রজাৰ ওপৰত চলোৱা অত্যাচাৰৰ বিৰুদ্ধে উত্তৰ কামৰূপৰ হৰদত্ত আৰু বীৰদত্ত নামৰ দুই ভাতৃৰ নেতৃত্বত সংঘটিত হোৱা বিদ্রোহৰ পটভূমিত ৰচিত। উপন্যাসখন ১৯০৯ চনত প্রথম প্রকাশ পাইছিল।

ৰৱদলৈয়ে গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ *অসম বুৰঞ্জী*, ছাৰ এডৱার্ড গেইটৰ 'A History of Assam', হৰকান্ত সদৰামিন বৰুৱাৰ *অসম বুৰঞ্জী* আৰু আন আন কেবাখনো *সাঁচিপতীয়া বুৰঞ্জী*ৰ পৰা উপন্যাসখনৰ সমল সংগ্রহ কৰিছিল। ইয়াৰ বাহিৰেও বিভিন্ন অঞ্চলৰ পৰা সংগ্রহ কৰা জনশ্রুতি, গীত-মাত আদিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিও উপন্যাসখনৰ সমল সংগ্রহ কৰিছিল।

*দন্দুৰা দ্রোহ*ত পদ্মকুমাৰী আৰু মহীৰাম— দুই প্রেমিক-প্রেমিকাৰ প্রণয় কাহিনীক উপন্যাসখনত উপকাহিনী হিচাপেহে লোৱা হৈছে। তাৰ পৰিবর্তে বুৰঞ্জীৰ কাহিনীৰ ওপৰতহে অধিক গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। বুৰঞ্জীৰ সত্যাসত্যৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰিয়েই শাসকৰ অত্যাচাৰ, প্রজাৰ বিদ্রোহ আদিক বাস্তৱসম্মতভাৱেই *দন্দুৰা দ্রোহ*ত উপস্থাপন কৰা হৈছে। চৰিত্রসমূহৰ ক্ষেত্রতো ঐতিহাসিক চৰিত্রকে মুখ্য স্থান দিয়া দেখা গৈছে। উপন্যাসখনত ৰৱফুকন, হৰদত্ত-বীৰদত্ত আদি ইতিহাস প্রসিদ্ধ চৰিত্র।

অতীত অসমৰ প্রতি শ্রদ্ধা, বীৰৰ শৌর্য-বীর্যৰ প্রতি থকা আকর্ষণ, স্বদেশপ্রীতি আদি উপন্যাসৰ কাহিনীৰ মাজেৰে প্রতিফলিত হৈছে। একে কাহিনীৰ আধাৰত লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাই *পদুম কুঁৱৰী* (১৯০৫) উপন্যাসখন ৰচনা কৰিছিল। *পদুম কুঁৱৰী*ত বুৰঞ্জীৰ তথ্যতকৈ কল্পনাৰ আধিক্য বেছি। *পদুম কুঁৱৰী* উপন্যাসৰ কাহিনীত বোধহয় ৰৱদলৈ সন্তুষ্ট হ'ব পৰা নাছিল আৰু তেনে বিষয়বস্তুৰ আধাৰত তেওঁ *দন্দুৰা দ্রোহ* উপন্যাসখন ৰচনা কৰিছিল। *দন্দুৰা দ্রোহ*ত ৰৱদলৈয়ে বুৰঞ্জীক অগ্রাধিকাৰ দিছে। ৰৱদলৈয়ে ওৱাল্টাৰ স্কট আৰু বঙ্কিমচন্দ্রৰ অনুপ্রেৰণাতে অসমীয়া উপন্যাস ৰচনাত হাত দিছিল। *দন্দুৰা দ্রোহ* উপন্যাসত দুয়োজন ঔপন্যাসিকৰে প্রভাৰ পৰিলক্ষিত হয়।

সামাজিক জীৱনৰ চিত্র উপন্যাসখনত চিত্রিত হৈছে। সাত বিহুৰ বর্ণনা, বিহু নৃত্য, হৰদত্তৰ দ্বাৰা দুর্গোৎসৱৰ আয়োজন, ঢুলীয়া-খুলীয়া, গায়ন-বায়ন, ওজাপালিৰ প্রদর্শন, সত্র-মঠ-মন্দিৰৰ বর্ণনা, বিবাহৰ বর্ণনা, বিয়া গীত, নানান ধৰণৰ খেল-ধেমালি আদি সামাজিক দিশ উপন্যাসখনত প্রকাশ পাইছে। ধর্মীয় জীৱনৰ চিত্রও উপন্যাসখনত ঔপন্যাসিকে বর্ণনা কৰিছে। এনেবোৰ বিভিন্ন কাৰণত ঐতিহাসিক সমলৰ ভিত্তিত ৰচিত *দন্দুৱা দ্রোহ* উপন্যাসখন ৰজনীকান্ত ৰৱদলৈৰ এখন সার্থক উপন্যাসৰ শাৰীত স্থান দিব পাৰি।

৪.৩.১ উপন্যাসখনৰ সাধাৰণ আলোচনা

আগৰ আলোচনাত উপন্যাসখনৰ কাহিনী, চৰিত্র, উপন্যাসখনৰ বৈশিষ্ট্য আদি সম্পর্কে আলোচনা কৰা হৈছে। এই আলোচনাত উপন্যাসখনৰ থূলমূল আলোচনা এটিহে দাঙি ধৰা হ'ব।

ৰৱদলৈয়ে বুৰঞ্জী আৰু জনশ্রুতিৰ আধাৰত *দন্দুৱা দ্রোহ* উপন্যাসখন ৰচনা কৰিছে। এই বিষয়ে আগৰ আলোচনাত উল্লেখ কৰা হৈছে। ৰৱদলৈয়ে অতীতৰ ইতিহাসক জাগ্রত কৰি অসমৰ গৌৰৱপূর্ণ কাহিনী তথা বুৰঞ্জীৰ তথ্য দাঙি ধৰিবলৈ আপ্রাণ চেষ্টা কৰিছিল। ইংৰাজী সাহিত্যৰ ওৱাল্টাৰ স্কট আৰু বাংলা সাহিত্যৰ বঙ্কিম চন্দ্র চেট্টার্জীৰ উপন্যাসৰ দৰে ৰৱদলৈয়েও অসমৰ ইতিহাস জনসমাজত উপন্যাসৰ মাধ্যমেৰে প্রচাৰ কৰিবলৈ প্রয়াস কৰিছিল।

উপন্যাসখনৰ কাহিনীভাগ কমলেশ্বৰ সিংহৰ দিনত বদন ৰৱফুকনে কামৰূপৰ প্রজাৰ ওপৰত চলোৱা অত্যাচাৰৰ বিৰুদ্ধে কামৰূপৰ হৰদত্ত-বীৰদত্ত নামৰ দুই ভাতৃৰ নেতৃত্বত হোৱা বিদ্রোহৰ পটভূমিত ৰচিত। উপন্যাসখনত মহীৰাম আৰু পদ্মকুমাৰীৰ প্রণয় কাহিনী উপস্থাপন কৰিলেও দুয়ো উপন্যাসখনৰ নায়ক-নায়িকা নহয়— হৰদত্তকহে নায়ক বুলি প্রতিপন্ন কৰিব পাৰি। আহোমৰ বিষয়া বদন ৰৱফুকনৰ বিৰুদ্ধে বিদ্রোহ কৰিলেও সাত বছৰে ৰণ কৰি কামৰূপীয়া প্রজাসকল দুর্বল হৈ পৰে। কামৰূপীয়া বিষয়াসকলৰ দুর্বল মনোভাৱ, আহিলাপাতি তথা ৰচদৰ অভাৱ, বীৰদত্তৰ কার্যকলাপ আদি বিভিন্ন কাৰণত হৰদত্ত-বীৰদত্ত দুই ভাতৃয়ে নেতৃত্ব দিয়া কামৰূপীয়া প্রজা আহোম বিষয়া ৰৱফুকনৰ হাতত পৰাজিত হয়। বীৰদত্তই বীৰ-বিক্রমেৰে আহোম সেনাৰ লগত ৰণ কৰি চেঁচামুখৰ ৰণত মৃত্যুমুখত পৰে। হৰদত্তৰ জীৱনলৈও নিয়তিৰ পৰিহাস নামে। বদন ৰৱফুকনৰ মানুহে হৰদত্তক ধৰি নিয়াত হৰদত্তকো শূলত দিয়া হয়। মহীৰামৰো ৰণত মৃত্যু হয়। ৰৰুৱানীৰো সর্প দংশনত মৃত্যু হয়। পদ্মকুমাৰীয়ে ব্রহ্মপুত্রত জাঁপ দিয়ে। এনে শোকাৱহ ঘটনাৰে উপন্যাসখনৰ সমাপ্তি ঘটে।

উপন্যাসখনত হৰদত্ত আৰু বীৰদত্তৰ চৰিত্র দুটা উজ্জ্বল ৰূপত প্রকাশ পাইছে। ইতিহাসৰ পাতত শুই থকা হৰদত্ত আৰু বীৰদত্ত উপন্যাসত কার্যক্ষম, দেশপ্রেমী, বীৰ পুৰুষ। দুয়ো ভাতৃৰে কথা আৰু কামত বীৰত্বৰ প্রকাশ ঘটিছে। স্বদেশ আৰু স্বজাতিৰ

প্রতি থকা অনুৰাগ দুয়োটা চৰিত্রৰ মাজতে প্রকাশ্যমান। উপন্যাসখনত হৰদত্ত আৰু বীৰদত্তৰ চাৰিত্রিক বৈশিষ্ট্য ঔপন্যাসিকে সুন্দৰভাৱে বর্ণনা কৰিছে। কলিতা বন্ধুসকলৰ বর্ণনা দি ঔপন্যাসিকে নিজেও যেন এটা উপন্যাসৰ চৰিত্র হৈ পৰিছে। তেনে ক্ষেত্রত পাঠকৰ সৈতে পোনপটীয়াভাৱে বুৰঞ্জীৰ ঘটনাৰ লগত সম্পর্ক স্থাপন কৰিব পাৰিছে। বদন বৰফুকনক অতিশয় ক্রুৰ স্বভাৱৰ ব্যক্তিৰ লগত তুলনা কৰিছে।

উপন্যাসখনত বৰদলৈৰ জীৱন দর্শন প্রতিফলিত হোৱা দেখা যায়। স্বদেশপ্রীতি, আদর্শ, আধ্যাত্মিকতা, সংস্কৃতি আদিৰ প্রতি ঔপন্যাসিক সচেতন। অসমীয়া উপন্যাস সাহিত্যত ৰজনীকান্ত বৰদলৈৰ স্থান অতি উচ্চত। তেওঁৰ উপন্যাসত ওৱাল্টাৰ স্কট আৰু বঙ্কিমচন্দ্র চেট্টার্জীৰ প্রভাৱ পৰাটো স্পষ্ট। কলিকতাত কলেজীয়া জীৱনছোৱাত এই দুজনা ঔপন্যাসিকৰ উপন্যাস পঢ়ি তেওঁ অনুপ্রাণিত হৈ *দন্দুৱা দ্রোহ*ৰ পাতনিত লিখিছে—

> "ছাৰ ওৱাল্টাৰ স্কটৰ নিচিনা বা বঙ্কিম চেট্টার্জীৰ দৰে উপন্যাস-কাৰক প্রতিভাশালী সাহিত্যিক ক'ত... ?"

স্কট আৰু বঙ্কিমচন্দ্রৰ নিচিনাকৈ *দন্দুৱা দ্রোহ*তো অতীতপ্রীতি, সমাজজীৱন, পথাৰ-জাৰণি, পুখুৰী-নৈ-গাঁও, দৌল-দেৱালয়, মঠ-মন্দিৰ আদিৰ বর্ণনা বৰদলৈয়ে দিছে। চাকৰিসূত্রে ৰঙিয়াত চাকৰি কৰি থকা সময়ত পুঠিমাৰী নদীৰ পাৰত জিকেৰিয়া চৌধাৰী, হৰদত্ত-বীৰদত্ত থকা পুৰণি গাঁওখন, প্রত্নতাত্ত্বিক দৃষ্টিৰে হাবিৰ-জাৰণিৰ মাজৰ মাটিৰ ঢাপ, ঘৰৰ ভেঁটি, পুখুৰী ইত্যাদিৰ অনুমান তেওঁ কৰিব পাৰিছিল। সেইসমূহ সমলকে আপোন সাজ পিন্ধাই বৰদলৈয়ে হৰদত্ত-বীৰদত্তৰ হাউলিৰ বিশদ বিৱৰণ উপন্যাসখনত দাঙি ধৰিছে। ঘৰ-দুৱাৰ, পুখুৰী, ফুলনি, নাৰিকল গছ, খেতি-বাতি আদিৰ বর্ণনাই আঢ্যৱন্ত পৰিয়ালৰ সামাজিক মর্যাদা সম্পর্কে এটি বিৱৰণ পাঠকক অৱগত কৰাইছে।

উপন্যাসখনত ধর্মৰ আভাসো পোৱা যায়। তান্ত্রিক বামাচাৰী বাবাৰ তান্ত্রিক ধর্ম সাধন, হৰদত্তৰ দ্বাৰা মদন-কামদেৱ মন্দিৰত 'শৱ সাধন', দেশৰ মঙ্গলৰ বাবে বাসগৃহত দুর্গোৎসৱৰ আয়োজন আদিয়ে শাক্ত ধর্মৰ প্রতি থকা বৰদলৈৰ অনুৰাগৰ বিষয়ে অনুমান কৰিব পাৰি। আনহাতে, কেৱলীয়া বৈষ্ণৱপন্থীসকলে কৃষ্ণহে যে সকলোৰে ত্রাণকর্তা— এনে যুক্তিৰে বৈষ্ণৱ ধর্মৰ শ্রেষ্ঠতা প্রতিপন্ন কৰাটোও উপন্যাসৰ কাহিনীত প্রতিফলিত হৈছে। অষ্টম অধ্যায়ত থকা কীর্ত্তনৰ পদ 'কৃষ্ণ এক দেৱ দুঃখহাৰী', দশম অধ্যায়ত পদ্মকুমাৰীয়ে গুণ্‌গুণাই কৃষ্ণৰ শ্রেষ্ঠত্বৰ বিষয়ে গোৱা গীতৰ কলি আদিত বৈষ্ণৱ ধর্মৰ শ্রেষ্ঠতা প্রতিপন্ন হৈছে।

সমাজ জীৱনৰ নানান দিশো উপন্যাসখনৰ কাহিনীৰ মাজেৰে ঔপন্যাসিকে উল্লেখ কৰিছে। সাত বিহুৰ বর্ণনা, দুর্গোৎসৱত ঢুলীয়া-খুলীয়া, গায়ন-বায়ন, কালীয়া, ওজাপালি আদিৰ পৰিৱেশন, বিবাহ, গীত-মাত সামাজিক ৰীতি-নীতি, বিভিন্ন খেল-ধেমালি, পুৰণি সমাজখনৰ চিত্র আদি ঔপন্যাসিকে বিস্তৃতভাৱে বর্ণনা কৰিছে। মুঠতে বুৰঞ্জীৰ তথ্য আৰু জনশ্রুতি, গীত-মাত আদিৰ সহায়ত আহোম ৰাজত্বৰ সময়ত এটি

বিৱৰণ উপন্যাসৰ কাহিনীৰ মাজেৰে উপস্থাপিত হৈছে। নামনি কামৰূপ অঞ্চলৰ সমাজ-জীৱন বিশেষভাৱে উপন্যাসত প্রতিফলিত হৈছে। এনেদৰে বদন বৰফুকনৰ অত্যাচাৰত কামৰূপীয়া প্রজাই হৰদত্ত-বীৰদত্তৰ নেতৃত্বত কৰা বিদ্রোহকে ৰৱদলৈয়ে *দন্দুৰা দ্রোহ* উপন্যাসত ৰূপ দিছে। অসমীয়া ঐতিহাসিক উপন্যাস সাহিত্যত ৰৱদলৈৰ *দন্দুৰা দ্রোহ*ক এখন সফল আৰু সার্থক উপন্যাস হিচাপে স্থান দিব পাৰি।

৪.৩.২ উপন্যাসখনৰ কাহিনীভাগ

অতীত অসমৰ ইতিহাস, সমাজ জীৱন আদিক ভেটি কৰি ৰজনীকান্ত ৰৱদলৈয়ে অসমীয়া উপন্যাস সাহিত্যক এক নতুন গঢ় দিয়ে। প্রকৃততে অসমীয়া সাহিত্যত বুৰঞ্জীমূলক উপন্যাস ৰচনা কৰি ৰৱদলৈয়ে বুৰঞ্জীমূলক উপন্যাসৰ জয়যাত্রা আৰম্ভ কৰে। ৰৱদলৈয়ে নখন উপন্যাস ৰচনা কৰে আৰু ইয়াৰ ভিতৰত সাতখন উপন্যাসেই ঐতিহাসিক। তেওঁ যিকেইখন উপন্যাস ৰচনা কৰি থৈ গৈছে প্রত্যেকখন উপন্যাসেই অসমৰ সামাজিক আৰু ধর্মীয় ইতিহাসৰ গুৰুত্বপূর্ণ দিশ বহন কৰিছে। ৰৱদলৈয়ে এনে শ্রেণীৰ উপন্যাস ৰচনা কৰিবলৈ অনুপ্রেৰণা লাভ কৰিছিল ইংৰাজ সাহিত্যিক ওৱাল্টাৰ স্কট আৰু বঙালী ঔপন্যাসিক বঙ্কিমচন্দ্রৰ উপন্যাসৰ দ্বাৰা। অসমতো ইতিহাসৰ বিষয়বস্তুক লৈ ৰজনীকান্ত ৰৱদলৈয়ে উপন্যাস ৰচনা কৰিবলৈ সঙ্কল্পবদ্ধ হৈছিল ৰৱদলৈৰ উপন্যাস ৰচনা কৰাৰ মূল লক্ষ্য আছিল পাঠকসকলৰ মনত স্বদেশ প্রেমৰ প্রতি অনুৰাগ জগাই তোলা। তেনে বিষয়বস্তুক লৈ সাতখন উপন্যাস ৰচনা কৰিছিল। আগৰ অধ্যায়ত ৰৱদলৈৰ উপন্যাসসমূহৰ পৰিচয়মূলক আলোচনা কৰা হৈছে। তেওঁৰ সাতখন ঐতিহাসিক উপন্যাসৰ ভিতৰত *দন্দুৰা দ্রোহ* অন্যতম।

দন্দুৰা দ্রোহ উপন্যাসখন আহোম স্বর্গদেউ কমলেশ্বৰ সিংহৰ দিনত তেওঁৰ বিষয়া বদন বৰফুকনে কামৰূপীয়া প্রজাসকলৰ ওপৰত কৰা অত্যাচাৰৰ বিৰুদ্ধে কামৰূপৰ হৰদত্ত আৰু বীৰদত্ত নামৰ দুই ভাতৃৰ নেতৃত্বত হোৱা বিদ্রোহৰ আধাৰত ৰচিত সাহিত্যৰ এটি ৰূপ। ৰৱদলৈয়ে বুৰঞ্জীৰ নিৰস ঘটনাক ৰসপূর্ণ কৰি উপন্যাসৰ কাহিনীভাগ ৰচনা কৰিছে। বুৰঞ্জীৰ একে ঘটনাক কেন্দ্র কৰি লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাই গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ *অসম বুৰঞ্জী*ৰ পৰা সমল সংগ্রহ কৰি *পদুম কুঁৱৰী* (১৯০৫) উপন্যাসখন ৰচনা কৰিছিল। *দন্দুৰা দ্রোহ* উপন্যাসখনৰ পাতনিত ৰৱদলৈয়ে এনেদৰে লিখিছে—

> "বুৰঞ্জীমতে হৰদত্তৰ বিদ্রোহ আৰম্ভ হয় ইংৰাজী ১৭৮৮ চনত আৰু দমন হয় ১৭৯৬ চনত। এই আঠ বছৰ কাল হৰদত্তই বৰফুকনক যুদ্ধত ঘটুৱাই ব্যতিব্যস্ত কৰি তুলিছিল আৰু উত্তৰ কামৰূপত নিজেই একপ্রকাৰ ৰজা হৈ ৰাজত্ব কৰিছিল। আমাৰ বন্ধুবৰ শ্রীযুত লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা ডাঙৰীয়াই আগেয়ে পদ্মকুমাৰী নাম দি এই বিষয়ৰ এখন উপন্যাস ছপাই থৈছে। কিন্তু তাত আমি হৰদত্ত বীৰদত্তৰ বিষয়ে বুৰঞ্জীমতে যি জানো আৰু কামৰূপীয়া মানুহৰ মুখে মুখে যেনেকৈ শুনিছোঁ সেই উপন্যাসত সেইদৰে

নাই। সেই দেখি আজি হৰদত্ত বীৰদত্তৰ দ্রোহটো উপন্যাস আকাৰে লিখি ৰাইজৰ আগত ভেটিলোঁ। এই উপন্যাসত আমি বুৰঞ্জীৰ প্রধান ঘটনাবিলাকৰ এফেৰাও লৰচৰ কৰা নাই। ইয়াত আমাৰ কল্পনাৰ মাত্রাও সামান্য।''

বেজবৰুৱাৰ *পদুম কুঁৱৰী*য়ে বৰদলৈক সন্তুষ্ট কৰিব পৰা নাছিল বাবেই বৰদলৈয়ে *দন্দুৰা দ্রোহ*ত বুৰঞ্জীৰ তথ্যক উপন্যাস ৰূপে সজাই তুলিলে। কামৰূপীয়া প্রজাৰ ওপৰত বদনচন্দ্র বৰফুকনৰ অত্যাচাৰৰ ফলতে এই বিদ্রোহৰ সূচনা হয়। ১৭৯৫ চনত কলীয়াভোমোৰা বৰফুকনে এই বিদ্রোহ দমন কৰে। বীৰদত্তই বীৰ বিক্রমেৰে যুঁজি মৃত্যুমুখত পৰে। বৰফুকনে হৰদত্তক হাবিত আশ্রয় লৈ থকা অৱস্থাতে বিচাৰি আনি শূলত দিয়ে। হৰদত্তৰ পত্নীৰ সন্ধ্যাঝাৰত সর্প দংশনত মৃত্যু হয়। বীৰদত্তৰ পত্নীও স্বামীৰ যুঁজত মৃত্যু হোৱা বুলি জানি চেতনা হেৰুৱাই মৃত্যুমুখত পৰে। মহীৰামে শিখ চর্দাৰ কুমেদানৰ সৈতে প্রবল বীৰত্বৰে যুঁজে যদিও পাছত তৰোৱালৰ আঘাতত তেওঁৰ মৃত্যু হয়। পদ্মকুমাৰীয়ে হিতাহিত জ্ঞান হেৰুৱাই আৰু কুমেদাঙৰ হাতৰ পৰা ৰক্ষা পাবলৈ ব্রহ্মপুত্রত জাঁপ দি নিজৰ মান ৰক্ষা কৰে।

উক্ত ঘটনাখিনিকেই *দন্দুৰা দ্রোহ* উপন্যাসখনত মুঠ চল্লিশটা অধ্যায়ৰ মাজেৰে ঔপন্যাসিকে কাহিনীভাগ আগবঢ়াই নিছে। প্রথম অধ্যায়ৰ 'বুৰঞ্জী' অধ্যায়ত আহোম ৰজাসকলৰ কামৰূপৰ বিভিন্ন বিষয়াসকলৰ, শাসনকর্তাসকলৰ, আহোমৰ বৰফুকন আদি বিভিন্ন বিষয়ববীয়াসকলৰ এটি পৰিচয় দাঙি ধৰিছে। শেষৰ অধ্যায়টিত 'সামৰণি' বুলি উপন্যাসৰ কাহিনী সম্পূর্ণ কৰিছে।

গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ *অসম বুৰঞ্জী*ৰ বাহিৰেও এডৱার্ড গেইট 'A History of Assam', হৰকান্ত সদৰামিন বৰুৱাৰ *অসম বুৰঞ্জী*, সাঁচিপতীয়া বুৰঞ্জীৰ সমল সংগ্রহ কৰি বৰদলৈয়ে উপন্যাসখন ৰচনা কৰিছে। বিভিন্ন ঠাইত ঘূৰি ফুৰি লাভ কৰা জনশ্রুতি, গীত-মাত আদিৰো সমল তেওঁ সংগ্রহ কৰি বর্ণনাত্মক পদ্ধতিৰে চল্লিশটা অধ্যায়ত কাহিনী পৰিব্যাপ্ত কৰিছে। এই সন্দর্ভত হৰদত্ত-বীৰদত্তৰ গীত-নামে পৰিচিত ঐতিহাসিক মালিতাৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰি।

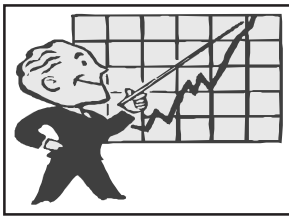
বদন বৰফুকনৰ অত্যাচাৰত হৰদত্ত আৰু বীৰদত্তৰ নেতৃত্বত কামৰূপীয়া প্রজাৰ বিদ্রোহ আৰম্ভ হোৱা, পাণ্ডুৰ বাহৰত কামৰূপৰ ডা-ডাঙৰীয়াসকলে মন্ত্রণা কৰা, হৰদত্তৰ উদ্যোগত বিদ্রোহে আগবঢ়া আদি বর্ণনা ঔপন্যাসিকে বিস্তৃতভাৱে দিছে। কামৰূপীয়া প্রজাই আহোমৰ সৈতে ৰণ কৰি জিকিলে যদিও ৰণত বহু সৈন্য-সামন্তৰ মৰণ হোৱাৰ লগতে খেতি-বাতিৰো যথেষ্ট লোকচান হোৱাত কামৰূপীয়া প্রজাসকল অসন্তুষ্ট হৈ পৰা দেখা যায়। বীৰদত্তই পৰাক্রমেৰে আহোমৰ সৈতে যুঁজে যদিও চেচামুখৰ ৰণত মৃত্যুমুখত পৰে— পত্নীয়েও স্বামীৰ মৃত্যুৰ খবৰ পাই ইহসংসাৰ ত্যাগ কৰে। উপন্যাসখনৰ ষোড়শ অধ্যায়ত পদ্মকুমাৰী আৰু মহীৰামৰ 'প্রণয়' শীর্ষক নামেৰে প্রেমৰ বার্তালাপ দেখুৱা হৈছে। একবিংশ অধ্যায়ত হৰদত্তৰ পত্নীয়ে স্বামীৰ আগত জীয়ৰী পদ্মকুমাৰীক

মহীৰামৰ সৈতে বিবাহ দিয়াৰ মত পোষণ কৰিছে। একবিংশ অধ্যায়ত 'বিবাহ' খণ্ডটিত পদ্মকুমাৰীৰ সৈতে মহীৰামৰ বিবাহ সম্পন্ন হোৱা দেখুৱাইছে। দুয়ো সুখী জীৱন কটোৱাৰো ইঙ্গিত দিছে। মহীৰামৰ পৰিচয়ো ঔপন্যাসিকে দাঙি ধৰিছে। মহীৰামে হৰদত্তৰ ঘৰতে শৈশৱৰে পৰা তেওঁলোকৰ তত্ত্বাৱধানত ডাঙৰ-দীঘল হয়। শৈশৱৰে পৰা পদ্মকুমাৰীৰ সৈতে উমলি-জামলি ডেকা বয়সত সেই ঘনিষ্ঠতা তেওঁলোকৰ প্রেমলৈ পর্যবসিত হয়। হৰদত্তৰ পত্নীৰ অনুৰোধ মৰ্মেই হৰদত্তই অনিচ্ছাসত্ত্বেও মহীৰামৰ লগত পদ্মকুমাৰীক বিয়া দি ঘৰজোঁৱাই হিচাপে ৰাখে। উপন্যাসৰ সামৰণিৰ ফালে হৰদত্তৰ জীৱনলৈ নিয়তিৰ পৰিহাস নামি অহা দেখুৱা হৈছে। হাবিৰ মাজত পঁজাঘৰত গোপনে বাস কৰিবলৈ লোৱা হৰদত্তক কুমেদানৰ লগত যোৱা আহোম বনুৱাই ধৰি নিছে, বৰফুকনৰ আদেশত হৰদত্তক শূলত দিয়া হৈছে, পানী আনিবলৈ যোৱা হৰদত্তৰ পত্নী বৰুৱানীয়ে চকৰি ফেঁটী সাপৰ দংশনত মৃত্যুমুখত পৰিছে, কুমেদানৰ তৰোৱালৰ ঘাপত মহীৰামৰ মৃত্যু ঘটিছে আৰু কুমেদানৰ হাতৰ পৰা ৰক্ষা পাবলৈ ইষ্ট দেৱতাৰ নাম স্মৰণ কৰি পদ্মকুমাৰী শোকত ভাগি পৰি অপ্রকৃতস্থ হৈ ব্রহ্মপুত্রত জাঁপ দিছে। উপন্যাসৰ সামৰণিত ঔপন্যাসিকে জনশ্রুতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি দেশদ্রোহী বৰফুকনৰ অত্যাচাৰৰ কথা পুনৰ দোহাৰিছে। কামৰূপীয়া প্রজাৰ মাজত দুর্গাদেৱী মাৰ পূজাৰ প্রসঙ্গেৰে আৰু ক্ষমা-প্রার্থনাৰে কাহিনীৰ পৰিসমাপ্তি ঘটিছে। উপন্যাসৰ সামৰণিত ঔপন্যাসিকে ক্ষমা-প্রার্থনাৰে লিখিছে—

"পাঠক! আমি হৰদত্ত বৰুৱাৰ শোকলগা আচল বুৰঞ্জীমূলক কাহিনী শেষ কৰিলোঁ।
আমাৰ বঢ়া-টুটা সমস্ত দোষ যেন ক্ষমা কৰে।"

ৰৱদলৈয়ে হৰদত্ত আৰু বীৰদত্তৰ চৰিত্র দুটি বুৰঞ্জীৰ চৰিত্রৰ আধাৰতে চিত্রিত কৰিছে। পদ্মকুমাৰী-মহীৰামৰ প্রণয় কাহিনী উপকাহিনীৰ দৰে ঠাই পাইছে। তেওঁলোকৰ প্রণয় কাহিনীয়ে উপন্যাসত গুৰুত্ব লাভ কৰা নাই। তাৰ পৰিৱর্তে হৰদত্ত আৰু বীৰদত্ত চৰিত্র দুটিয়ে গুৰুত্ব লাভ কৰিছে। বদন বৰফুকনৰ কামৰূপৰ প্রজাৰ ওপৰত কৰা অত্যাচাৰ, বীৰদত্তৰ বীৰত্বব্যঞ্জক কার্যকলাপ, কামৰূপীয়া বৰুৱা, চৌধাৰীসকলৰ পাণ্ডুৰ বাহাৰত কৰা মন্ত্রণা আদিৰ কথা বুৰঞ্জীৰ সত্যতাৰ ওপৰতে ভিত্তি কৰি উপন্যাসত ঠাই দিয়া হৈছে। বদন বৰফুকনৰ লগত সাত বছৰে ৰণ কৰি শেষত হৰদত্তৰ যি কৰুণ পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হৈছে সিয়ে পাঠকৰ অন্তৰত সহানুভূতিৰ উদ্রেক কৰে। দন্দুৰা দ্রোহৰ মূল কাৰণ বদন বৰফুকনৰ অত্যাচাৰ। গোটেই ঘটনাটো বেছিভাগেই বদন বৰফুকনৰ সময়ত পাছৰছোৱাহে কলীয়াভোমোৰা বৰফুকনৰ সময়ত হোৱা দেখুৱাইছে। গোটেই কাহিনীভাগত ইতিহাসৰ ঘটনাই প্রাধান্য লাভ কৰা হেতুকে মহীৰাম আৰু পদ্মকুমাৰীৰ প্রণয় গুৰুত্বহীন হৈ পৰিছে। হৰদত্তৰ বৰফুকনৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধৰ আয়োজন, আহোম সেনাৰ লগত ৰণ, পৰাজয়, মৃত্যু— এই সকলোখিনি কথা বুৰঞ্জীৰ আধাৰতে ৰচিত। কামৰূপৰ বৰুৱা-চৌধাৰীসকলৰ দুর্বল মনোভাব, কামৰূপীয়া সেনাৰ ৰচদ-পাতিৰ অভাৱ, বীৰদত্তৰ অতপালি আদিয়ে কামৰূপীয়া প্রজাৰ পৰাজয়ৰ মূল কাৰণ। উপন্যাসখনত বিদ্রোহৰ

বর্ণনা অধিক পৰিমাণে থকাত কাহিনীৰ গতিশীলতা ম্লান পৰা দেখা গৈছে। চৰিত্রসমূহৰ বিকাশ তেনেদৰে হোৱা নাই।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ঃ *দন্দুৱা দ্রোহ* উপন্যাসখনৰ কাহিনীভাগ নিজৰ ভাষাত আলোচনা কৰক। (২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

হৰদত্ত কার্যক্ষম ব্যক্তি আৰু স্বাধীনতাপ্রিয়। লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ *পদুম কুঁৱৰী* উপন্যাসৰ হৰদত্ত চৰিত্রতকৈ *দন্দুৱা দ্রোহ*ৰ হৰদত্তৰ চৰিত্র অধিক উজ্জ্বল ৰূপে চিত্রিত হৈছে। বীৰদত্তৰ কথা-কামত বীৰত্বৰ পৰিচয় পোৱা যায়। আন আন চৰিত্রসমূহো নিজ নিজ বৈশিষ্ট্যৰে উপন্যাসত ঠাই পাইছে।

বৰদলৈয়ে উপন্যাসখনত ইংৰাজ সাহিত্যিক ছাৰ ওৱাল্টাৰ স্কট আৰু বাংলা ঔপন্যাসিক বঙ্কিম চন্দ্র চেট্টার্জীৰ প্রভাৱ পৰাৰ কথা পাতনিত নিজেই উল্লেখ কৰিছে—

"ছাৰ ৱাল্টাৰ স্কটৰ নিচিনা বা বঙ্কিম চাটুর্জ্জিৰ দৰে উপন্যাস কাৰক প্রতিভাশালী সাহিত্যিক ক'ত?"

সেয়েহে, তেওঁলোকৰ ৰচনাৰ আদর্শৰে উপন্যাস ৰচনা কৰি অসমীয়া উপন্যাসক এক গতি প্রদান কৰি গ'ল।

দন্দুৱা দ্রোহ ঐতিহাসিক উপন্যাস হ'লেও সমাজ জীৱনৰ নানান দিশো ইয়াত প্রতিফলিত হৈছে। ইয়াত উল্লিখিত সমাজ-জীৱনে পুৰণি সমাজখনৰ এটি পৰিৱেশ দাঙি ধৰিছে। হৰদত্ত আৰু বীৰদত্তৰ ঘৰ-বাৰীৰ বর্ণনাই সমাজৰ আঢ্যৱন্ত শ্রেণীৰ ঘৰ-দুৱাৰৰ পৰিচয় দাঙি ধৰিছে। হৰদত্ত আৰু পত্নীৰ পদ্মকুমাৰীৰ বিবাহ সম্পর্কে কৰা আলোচনা, মহীৰাম আৰু পদ্মকুমাৰীৰ বিবাহ সম্পন্ন, বিবাহৰ গীত-মাতৰ ব্যৱহাৰ প্রাকৃতিক দৃশ্যৰ আয়োজন, ফুলনিত আমোদ লোৱা আৰু মহীৰামৰ বিবাহ প্রস্তাৱত পদ্মকুমাৰীয়ে কোৱা "মায়ে আৰু পিতিয়ে দিলে মই অমান্তি নহওঁ।" আদি কথাৰ মাজেৰে সমাজ জীৱনৰ প্রতিচ্ছবিকে প্রতিফলিত কৰিছে।

উপন্যাসখনত ধর্মৰ দিশটোও দেখুওৱা হৈছে। হৰদত্তৰ বাসগৃহত দুর্গোৎসৱ উদ্‌যাপন, দুর্গোৎসৱ উপলক্ষ্যে মাঙ্গলিক কার্য, কামৰূপৰ ঢুলীয়া-খুলীয়া-কালীয়া, ওজাপালি পৰিৱেশন, গায়ন-বায়ন আদিয়ে ধর্মীয় পৰিৱেশ সূচনা কৰিছে। কামৰূপৰ তীর্থস্থান, মঠ-মন্দিৰ, সত্র আদিৰ বর্ণনাত ধর্মীয় জীৱনৰ ছবি ফুটি উঠিছে। কামাখ্যা, ভুৱনেশ্বৰী, শুক্রেশ্বৰ, উগ্রতাৰা, ছত্রকাৰ, নৱগ্রহ, বশিষ্ঠ, উমানন্দ, অশ্বক্রান্ত, মণিকর্ণেশ্বৰ, ৰুদ্রেশ্বৰ, দীর্ঘেশ্বৰী, কেদাৰ-মাধৱ, পৰশুৰামকুণ্ড আদিৰ বর্ণনাই অসমৰ ধর্মীয় দিশৰ গুৰুত্ব প্রদান কৰিছে। বামাচাৰী তান্ত্রিকৰ কথা আৰু কার্যত শাক্ত ধর্মৰ কথাকো সূচনা কৰিছে। বৈষ্ণৱ ধর্মৰ প্রাধান্যও উপন্যাসখনত প্রকাশ পাইছে। বৈষ্ণৱ ভক্তসকলৰ বর্ণনা, কথোপকথন আদিত ইয়াৰ প্রমাণ পোৱা যায়। আনহাতে, পদ্মকুমাৰীয়ে মহীৰামৰ

প্রস্তাৰ মানি লোৱাত মহীৰামৰ আশাৰ কুসুম ফুলি উঠাত ভগৱন্তক প্রণাম জনাইছে। পদ্মকুমাৰীয়ে কৃষ্ণৰ নাম সুমৰি ব্রহ্মপুত্রত জাঁপ দিয়া কার্য আদিত বৈষ্ণৱ ধর্মৰ প্রাধান্য ফুটি উঠিছে। ধর্মৰ প্রতি উদাৰ মনোভাৱ পোষণ কৰা ৰৱদলৈয়ে লিখিছে যে উপন্যাসৰ যোগেদি পাঠকক ধর্মৰ ফালে আকর্ষণ কৰাই তেওঁৰ ৰচনাৰ অন্যতম আদর্শ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ২ঃ *দন্দুৰা দ্রোহ* উপন্যাসত সমাজ জীৱনৰ চিত্র কেনেদৰে প্রতিফলিত হৈছে আলোচনা কৰক।

(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক।)

উপন্যাসখনত অতি-প্রাকৃত পৰিৱেশৰ বর্ণনাও আছে। মদন কামদেৱ মন্দিৰত শক্তি সাধনা কৰা হৰদত্তই বামাচাৰী সন্ন্যাসীৰ সহযোগত মৰাশৰ ওপৰত সিদ্ধাসনত বহি যি মন্ত্র আৰু ৰূপ সাধনা কৰিছে, তাৰ লগতে পাহাৰত শব্দ হোৱা, মৰা শবোৰ উঠি অহা বর্ণনা অতি শিহৰণকাৰী তথা অতি-প্রাকৃত-অবাস্তৱ বর্ণনা। এনে বর্ণনাই পাঠকক অন্য এক ৰহস্যময় দিশৰ প্রতি আকর্ষণ কৰে।

ৰজনীকান্ত ৰৱদলৈয়ে সামাজিক তথা ধর্মীয় নতুবা অতি-প্রাকৃত বর্ণনাৰে উপন্যাসত বিভিন্ন দিশৰ অৱতাৰণা কৰিলেও *অসম বুৰঞ্জী*ৰ তথ্যই আৰু বিদ্রোহৰ কথাই আদিৰ পৰা অন্তলৈকে পৰিব্যাপ্ত হৈ আছে। বুৰঞ্জীৰ তথ্য আৰু জনশ্রুতিৰ সামান্যতমো লৰচৰ নকৰাকৈ বদন ৰৱফুকনৰ কামৰূপীয়া প্রজাৰ ওপৰত কৰা অত্যাচাৰ, হৰদত্ত-বীৰদত্তৰ বিদ্রোহ আদিক উপস্থাপন কৰি ৰচনা কৰা *দন্দুৰা দ্রোহ*ক ৰৱদলৈৰ এখন সার্থক উপন্যাস বুলিব পাৰি।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ *দন্দুৰা দ্রোহ* উপন্যাসত প্রতিফলিত ধর্মীয় দিশ সম্পর্কে আলোচনা কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক।)

৪.৩.৩ উপন্যাসখনৰ চৰিত্র চিত্রণ

দন্দুৰা দ্রোহ উপন্যাসৰ চৰিত্র চিত্রণতো বুৰঞ্জীৰ চৰিত্রকে সামৰি লৈছে। বুৰঞ্জীৰ মুখ্য চৰিত্রক উপন্যাসত ঠাই দিছে। কাল্পনিক চৰিত্রকো সুন্দৰভাৱে চিত্রিত কৰিছে। তলত উপন্যাসখনৰ চৰিত্রসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ল—

হৰদত্ত ঃ উপন্যাসখনত হৰদত্ত চৰিত্রটোৱে নায়কৰ ভূমিকা গ্রহণ কৰিছে। হৰদত্ত কলিতা কুলৰ এজন কামৰূপীয়া বিশেষ ব্যক্তি। কামৰূপৰ পূব পাৰ মৌজাৰ তেওঁ চৌধাৰী আছিল। উপন্যাসখনত বর্ণনা কৰা মতে তেওঁ নিয়মিত ওখ আৰু গাৰ ৰঙ বগা আছিল। তেওঁ দেখিবলৈ শুৱনি, অমায়িক স্বভাৱৰ, স্বভাৱে-চলনে সুপুৰুষ আছিল। মূৰত তেওঁৰ

পাহকটা চুলি আছিল। হৰদত্ত উচ্চ কলিতা বংশৰ আছিল কিন্তু তেওঁৰ বৈষ্ণৱ ধর্মৰ প্রতি অনুৰাগ আছিল। প্রকৃততে তেওঁ শাক্তধর্মী লোকহে আছিল। দুর্গোৎসৱত পঠা ছাগলী আদি তেওঁলোকে বলি দিছিল। হৰদত্তই বৈষ্ণৱধর্মী লোকসকলকো আদৰ-আপ্যায়ন কৰিছিল। সাধু ভক্তসকলকো আদৰ-সাদৰ কৰি তেওঁৰ মন্দিৰতে ৰাখি ধর্ম আলোচনা আদি শুনি আনন্দ পাইছিল। বামাচাৰী বাবাৰ কথামতে তেওঁ দেশৰ মঙ্গলৰ নিমিত্তে পুৰঃসৰণ কৰিছে। বামাচাৰী বাবাৰ পৰামর্শমতে মদন-কামদেৱ মন্দিৰত 'শৱ সাধন' কামত লিপ্ত হৈছে। উপন্যাসখনত বামাচাৰী বাবা আৰু হৰদত্তৰ কার্য-কর্মৰ মাজেৰে তান্ত্রিক তথা শাক্ত ধর্মৰ প্রতিপন্নতা প্রতিষ্ঠা হৈছে। তদুপৰি হৰদত্তৰ জিকেৰিত হাউলীত মহা উলহ-মালহেৰে দুর্গোৎসৱ পতা কার্যৰ মাজেৰেও শাক্ত ধর্মৰ কথাই প্রাধান্য লাভ কৰিছে। আহোমসকলক ৰণত পৰাভূত কৰিবলৈ দেৱী মা দুর্গাৰ আশীর্বাদ বিচাৰি হৰদত্তই দুর্গোৎসৱৰ আয়োজন কৰিছিল।

আহোম আৰু কামৰূপীয়া নেতা হৰদত্তৰ লগত বিদ্রোহে দেখা দিয়াৰ সময়তে বদন বৰফুকনে কটকীৰ হতুৱাই হৰদত্তলৈ দিয়া চিঠিৰ প্রত্যুত্তৰত হৰদত্ত-বীৰদত্ত দুই ভাতৃৰ বীৰত্বব্যঞ্জক ব্যক্তিত্বও প্রকাশ পাইছে। বৰফুকনৰ বিৰুদ্ধে ৰণত নামি নিজ কন্যাৰ বিবাহ বিষয়ক কথাতো তেওঁ বিধি-পথালি দিছে। বৰফুকনৰ হাতত ৰণ দি বীৰত্বৰ পৰিচয় দিয়া হৰদত্তৰ জীৱনলৈ নিয়তিৰ পৰিহাসে যেতিয়া আৱৰি ধৰে আৰু তেওঁক শূলত দিয়া হয়। তেনে অৱস্থাতো তেওঁ বীৰৰ দৰেই বৰফুকনক কৈছে—

> "শুনা বৰফুকন! মই ৰজাৰ দ্রোহ কৰা নাছিলোঁ; কিন্তু তোমাৰ উপৰিজনাৰ, অর্থাৎ বদনৰ নিচিনা পাষণ্ড, অত্যাচাৰী বৰফুকনৰ বিৰুদ্ধেহে মই অস্ত্র ধৰিছিলোঁ।... কামৰূপীয়া ভীৰু-কাপুৰুষ নহয়।"

উপন্যাসখনত হৰদত্ত চতুৰ, কার্যক্ষম আৰু ব্যক্তিত্বপূর্ণ নেতা। পত্নী, কন্যা, ভাতৃৰ প্রতি তেওঁ এজন কর্তৃত্বশীল ব্যক্তি ৰূপে পৰিগণিত হৈছে। বেজবৰুৱাৰ *পদুম কুঁৱৰী* উপন্যাসৰ হৰদত্তৰ চৰিত্রৰ তুলনাত বৰদলৈৰ *দন্দুৱা দ্রোহ*ৰ হৰদত্ত অধিক আকর্ষণীয়।

বীৰদত্ত ঃ বীৰদত্ত হৰদত্তৰ ভাতৃ। উপন্যাসত বীৰদত্তই কথাই-কামে বীৰত্বৰ পৰিচয় দিছে। উপন্যাসখনৰ ষষ্ঠ অধ্যায়ত বৰনগৰীয়া বুজৰবৰুৱাক কোৱা কথাতেই বীৰদত্তৰ বীৰত্বৰ পৰিচয় পোৱা যায়।

> "কামৰূপত আমি অতবিলাক ৰাইজ আছোঁ। আপোনালোকৰ ক্ষমতাশালী শক্তিসম্পন্ন লোকো আছে। আমাৰো কায়স্থ আৰু কলিতাসকলৰ গাত আগৰ ক্ষত্রিয়ৰ তেজ এফেৰাও নোহোৱা হ'ল নে যে আমি ইমান অত্যাচাৰী বৰফুকনৰ এনেকুৱা পৈশাচিক কাণ্ড আৰু অত্যাচাৰ সহি থাকিম?... ...সি আহোমে পাহৰিলে যে কামৰূপীয়া মানুহৰ বল, বুদ্ধি, ধৈর্য আৰু বীৰত্বৰ সহায়তে তাৰ উপৰিজনা বৰফুকনে মোগলকো জয় কৰিছিল?"

উপন্যাসৰ সপ্তম অধ্যায়ত বীৰদত্তৰ শাৰীৰিক বৰ্ণনাও ঔপন্যাসিকে দিছে। হৰদত্তৰ দৰে বীৰদত্ত কামৰূপৰ আভিজাত্যপূৰ্ণ ব্যক্তি। বীৰৰ দৰে শৰীৰো। তেওঁ বৰ ওখ, হটঙা, ডাঙৰ-দীঘল, বাহুবলী আৰু দৈত্যৰ দৰে আকৃতিৰ পুৰুষ আছিল। আহোম ৰজা গদাধৰ সিংহৰ দৰে বীৰদত্তও দৈত্য পুৰুষ আছিল। তেওঁ ইমানেই বাহুবলী আছিল যে বনৰীয়া গলধন ধৰা মতা ম'হ এটাকো শিঙত ধৰি হেঁচুকি বহুৱাই দিব পাৰিছিল শঙ্কৰদেৱে ষাড়গৰুক মৰ্দন কৰাৰ দৰে। হৰদত্তৰ দৰে বীৰদত্তৰো এখন প্ৰতিপত্তিশালী ঘৰ আছিল। তেওঁ স্বদেশপ্ৰেমী আছিল। ধৰ্মপুৰীয়া চৌধাৰীয়ে আহোমৰ সৈতে ৰণ কৰিবলৈ ভয় খোৱা দেখি তেওঁ বীৰদৰ্পে কোৱা কথাখিনিতো স্বদেশপ্ৰীতিৰ ভাব ফুটি উঠিছে—

> "মই বীৰদত্তে সেই ৰণুৱা লৈ আপোনালোকৰ সহায় আৰু আজ্ঞা অনুসৰি বাৰ বছৰলৈকে আহোমে সৈতে লেল্‌পেল্ যুদ্ধ কৰি আহোমক খেদিম। আহোমে দেখিব কামৰূপীয়াৰ গাত তেজ-শক্তি-বল আছে নে নাই? আহোমে দেখিব বীৰদত্তৰ তৰোৱালৰ কোব কিমান চোকা।"

আহোমৰ সৈতে অতি বীৰত্বৰে যুঁজ দি তেওঁ প্ৰাণত্যাগ কৰিছে। পঞ্চত্ৰিংশ অধ্যায়ত চেঁচামুখৰ ৰণত আহোমৰ বিপক্ষে তয়াময়া ৰণত বীৰদত্তৰ মৃত্যু হোৱা দেখুওৱা হৈছে। মুঠতে উপন্যাসখনত বীৰদত্তই কামে-কাজে বীৰৰ পৰিচয় দিছে।

মহীৰাম ঃ মহীৰাম হৰদত্তৰ জীয়ৰী পদ্মকুমাৰীৰ প্ৰেমিক তথা স্বামী। মহীৰামক উপন্যাসত নায়ক হিচাপে প্ৰতিপন্ন কৰা নাই। মহীৰাম আৰু পদ্মকুমাৰীক সাধাৰণ অৰ্থত নায়ক-নায়িকা যেন লাগিলেও তেওঁলোকৰ প্ৰণয় কাহিনী উপন্যাসখনত উপকাহিনীৰ দৰেহে হৈছে।

জানি থোৱা ভাল

লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ *পদুম কুঁৱৰী* উপন্যাসত পদুম কুমাৰীৰ প্ৰেমিক-জনক সূৰ্য্য কুমাৰ নাম দিয়া হৈছে।

উপন্যাসৰ দশম অধ্যায়ৰ 'ফুলনিত' আৰু ষোড়শ অধ্যায়ৰ 'প্ৰণয়' খণ্ডত পদ্মকুমাৰী আৰু মহীৰামৰ প্ৰেম-প্ৰণয়ৰ চিত্ৰ চিত্ৰিত হৈছে। দুয়োৰে মাজত বাৰ্তালাপ হৈছে। মহীৰামে পদ্মকুমাৰীক ওচৰত পাই ভগৱন্তক 'এই পদুমপাহি দুৰ্ভগীয়াক দান কৰা বুলি' মনৰ ভাব প্ৰকাশ কৰিছে। দ্বাদশ অধ্যায়ত 'জিকেৰিত' মহীৰামৰ জীৱন বৃত্তান্ত ঔপন্যাসিকে দাঙি ধৰিছে। সৎবংশজাত কলিতাৰ ল'ৰা মহীৰামে সৰুতে মাক-বাপেকক হেৰুৱাই হৰদত্ত চৌধাৰীৰ তত্ত্বাৱধানতে ডাঙৰ-দীঘল হয় আৰু হৰদত্তৰ জীয়ৰী পদ্মকুমাৰীৰ প্ৰেমপাশত আবদ্ধ হয়। মহীৰামে হৰদত্ত আৰু তেওঁৰ পত্নীক পিতৃ-মাতৃৰ দৰে জ্ঞান কৰিছিল। ষোড়শ অধ্যায়ত মহীৰামে পদ্মকুমাৰীক প্ৰেম নিবেদন কৰা দেখুৱাইছে আৰু পদ্মকুমাৰীয়েও তাক অস্বীকাৰ কৰা নাই। উপন্যাসৰ সামৰণিত

কুমেদাঙৰ হাতত মৃত্যু হোৱা উল্লেখ কৰিছে। মহীৰাম বীৰ আৰু বীৰদৰ্পেৰে তেওঁ হৰদত্তৰ প্ৰধান সেনাপতিৰূপে আহোমৰ বিপক্ষে যুঁজিছে। উপন্যাসখনত মহীৰামৰ চৰিত্রই প্ৰাধান্য লাভ কৰা নাই। তাৰ পৰিৱৰ্তে বুৰঞ্জীৰ কাৰ্যকলাপেহে অধিক গুৰুত্ব লাভ কৰিছে।

পদুমী ঃ বৰদলৈৰ বেছিভাগ উপন্যাসতে নাৰী চৰিত্রই প্ৰাধান্য লাভ কৰিছে যদিও তেওঁৰ *দন্দুৱা দ্রোহ* উপন্যাসখনত চৰিত্রৰ প্ৰাধান্য কম— তাৰ সলনি বুৰঞ্জীৰ ঘটনা প্ৰৱাহৰ বৰ্ণনা অধিক। উপন্যাসখনত পদুমীয়ে নায়িকাৰ স্থান লাভ কৰা নাই। মহীৰামৰ প্ৰণয়িনী হিচাপেহে মাথোঁ চিত্রিত হৈছে। বৰদলৈ নাৰীৰ মৰ্যাদাৰ প্ৰতি সচেতন। তেওঁৰ প্ৰতিখন উপন্যাসতে নাৰীয়ে মুখ্য ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছে। কিন্তু *দন্দুৱা দ্রোহত* ঔপন্যাসিকে চৰিত্রৰ বিকাশতকৈ বুৰঞ্জীৰ ঘটনা প্ৰবাহক অধিক গুৰুত্ব সহকাৰে লৈছে। হৰদত্তৰ জীয়ৰী পদুমী। কলা-কলাকৈ বয়স বাঢ়ি তেওঁ যৌৱনত ভৰি দিছে আৰু মহীৰামৰ প্ৰণয়পাশত আৱদ্ধ হৈছে। মহীৰামে বিয়াৰ প্ৰস্তাৱ দিয়াত সমাজৰ ৰীতি-নিয়মলৈ চাই "মায়ে পিতিয়ে দিলে মই অমান্তি নহওঁ' বুলি সমাজৰ নাৰীৰ অধিকাৰৰ ক্ষেত্রত যে সীমাবদ্ধতা আছে তাক তেওঁ ঘোষণা কৰিছে। মহীৰামৰ লগত বিয়া হৈ পদুমী সুখী হৈছে। আহোমৰ সৈতে হোৱা ৰণত বীৰ-বিক্রমেৰে যুঁজি যেতিয়া মহীৰামৰ মৃত্যু হৈছে তেতিয়া তেওঁ অস্বাভাৱিক হৈ পৰিছে। মহীৰামৰ লগত তাইৰ বিবাহৰ পাছত তাইৰ স্বামীৰ প্ৰতি যি অনুৰাগ বাঢ়িছে সেয়াই তাইক মৃত্যুমুখলৈ যাবলৈও সাহস দিছে। মহীৰামৰ মৃত্যুৰ পাছত কুমেদানৰ হাতৰ পৰা ৰক্ষা পাবলৈ ব্রহ্মপুত্রত জাঁপ দিছে। মহীৰাম-পদুমীৰ মিলন হৈছে কিন্তু শোকাৱহভাৱে তেওঁলোকৰ জীৱনৰ পৰিসমাপ্তি ঘটিছে।

বৰুৱানী ঃ বৰুৱানী হৰদত্তৰ পত্নী। উপন্যাসখনত তেওঁ পদ্মকুমাৰীতকৈ অধিক উল্লেখযোগ্য হিচাপে চিত্রিত হৈছে। তেওঁ 'ধৈৰ্যশীলা, গৃহকত্রী আৰু আত্মমৰ্যাদাসম্পন্না সচেতনা নাৰী। জীয়েক পদুমীৰ বিয়াৰ কথা তেওঁ গভীৰভাৱে চিন্তা কৰিছে। জীয়েকক কোঁচ কুমাৰলৈ নিদি মহীৰামৰ সৈতে বিয়া দি ঘৰজোঁৱাই কৰি ৰখাত তেওঁ কৃতকাৰ্যতা লাভ কৰিছে। তেওঁ পতিব্রতা। তেওঁ স্বামীৰ মঙ্গল কামনা কৰে। হৰদত্তক তেওঁ কৈছে—

> "যেতিয়ালৈকে মা ভগৱতী আপোনালৈ প্রসন্না থাকে তেতিয়ালৈকে আপোনাক বৰফুকনে বলে নোৱাৰে।"

তদুপৰি এগৰাকী আত্ম মনোবল থকা নাৰী হিচাপেও তেওঁ হৰদত্তক সকীয়াই দিছে এনেদৰে—

> "আপুনি ধৈৰ্য ধৰি যুঁজি যাওক।... এইদৰে জিকি জিকি শেষত কামৰূপৰ পৰা আহোমক নিৰ্মূল কৰিব পাৰিব।"

হৰদত্তৰ বীৰত্বৰ কথা সোঁৱৰাই দিবলৈ তেওঁ পাহৰা নাই। স্বামীৰ প্ৰতি, সন্তানৰ প্ৰতি, স্বদেশৰ প্ৰতি তেওঁ কৰ্তব্য পাহৰা নাই। উপন্যাসৰ সামৰণিৰ ফালে বৰুৱানীৰ শোকাৱহভাৱে সাপে দংশন কৰাত মৃত্যু হোৱা দেখুৱাইছে। হৰদত্তৰ পত্নী বৰুৱানীয়ে

উপন্যাসখনত এগৰাকী চিৰন্তন মাতৃ, অচল-অটল আত্মবলযুক্ত নাৰী চৰিত্র ৰূপে চিত্রিত হৈছে।

বদন বৰফুকন ঃ উপন্যাসখনৰ মূল খলনায়ক বৰফুকন। বুৰঞ্জীৰ প্রখ্যাত বৰফুকনৰ চৰিত্রৰ আধাৰতে ঔপন্যাসিকে চৰিত্রটি অৱতাৰণা কৰিছে। *দন্দুৰা দ্রোহ*ৰ মূল কাৰণ বদন বৰফুকনৰ কামৰূপীয়া প্রজাৰ ওপৰত কৰা অন্যায়-উৎপীড়ন, অত্যাচাৰ। তেওঁ আছিল গুৱাহাটীৰ বৰফুকন। এই বৰফুকনেই কামৰূপ ৰাজ্য শাসন কৰিছিল। বৰফুকনৰ আদেশ মতেই কামৰূপৰ বিষয়াসকলক ভাঙিব-পাতিব পাৰিছিল। তেওঁ কামৰূপীয়া লোকসকলক ঘিণ কৰিছিল, লঘু-লাঞ্ছনা কৰিছিল আৰু তেওঁলোকক বিশ্বাসো নকৰিছিল। কামৰূপীয়া প্রজাৰ ওপৰত কৰৰ বোজা যথেষ্ট দিছিল। তেওঁ আনকি কামৰূপৰ আমোদ-প্রমোদ সকলো উঠাই দি উজনিৰ আমোদ-প্রমোদক তাত ঠাই দিছিল। ব'হাগৰ সাত বিহুত হাতী দৌৰত তেওঁৰ পুত্রদ্বয়ৰ হাতীৰ গছকত কামৰূপৰ বহু লোক মৃত্যুমুখত পৰে। বৰফুকনৰ অত্যাচাৰৰ হৰদত্ত-বীৰদত্তৰ নেতৃত্বত কামৰূপীয়া প্রজা তেওঁৰ বিদ্রোহ আচৰণৰ কথা বৰফুকনৰ কাণত পৰিল। ১৭৮৮ শকৰ ৰণত বৰফুকন ৰণত পৰাজয় হয়। ১৭৮৯ শকৰ ৰণৰ আৰম্ভণিতে বৰফুকনে হৰদত্তলৈ আত্মসমর্পণ কৰাৰ বাবে হুংকাৰ দি পত্র লিখে। কিন্তু এইবাৰো তেওঁ পৰাজিত হয়। ১৭৯০ শকৰ ৰণতো আহোম সৈন্যৰ অৱস্থা শোচনীয় হয়। ১৭৯১ শকৰ ৰণতো বৰফুকন পৰাজিত হয়। ১৭৯২ শক অসম বুৰঞ্জীৰ এটা পৰিবর্তনৰ যুগ। কামৰূপৰ প্রজাৰ ওপৰত বদন বৰফুকনৰ অত্যাচাৰেই দন্দুৰা দ্রোহৰ মূল কাৰণ। সেয়ে কমলেশ্বৰ সিংহৰ দিনত কলীয়া ভোমোৰা বৰফুকনক কামৰূপৰ দ্রোহ দমন কৰিবলৈ পঠিওৱা হৈছিল। *দন্দুৰা দ্রোহ* উপন্যাসত সেয়ে বদন বৰফুকনৰ চৰিত্রটি বুৰঞ্জীৰ আলমতে বাস্তৱসম্মতভাবে ৰূপ দিয়া হৈছে।

কুমেদান ঃ কুমেদান শিখ চর্দাৰ। হৰদত্তৰ হৈ কামৰূপীয়া প্রজাৰ সপক্ষে তেওঁ যুঁজিছে যদিও পাছত কলীয়া ভোমোৰাৰ শৰণাপন্ন হ'ল। অষ্টাত্রিংশ অধ্যায়ত কুমেদান চৰিত্রৰ বৈশিষ্ট্য প্রকাশ পাইছে। কুমেদানৰ মুখত অসমীয়া আৰু অনা-অসমীয়া সংলাপ প্রয়োগ কৰা হৈছে। বুৰঞ্জীৰ আধাৰতে চৰিত্রটিক উপন্যাসখনত স্থান দিয়া হৈছে। ঔপন্যাসিকে জনশ্রুতিৰ আধাৰত কুমেদানৰ বিষয়েও উপন্যাসত কিছু কথা সন্নিৱিষ্ট কৰিছে।

কলীয়া ভোমোৰা ঃ বুৰঞ্জীমতে কলীয়াভোমোৰা বৰ বিচক্ষণ ৰাজনীতিজ্ঞ আছিল আৰু লাচিত বৰফুকনৰ দৰেই বাহুবলী বীৰ আছিল। *দন্দুৰা দ্রোহ* উপন্যাসতো চৰিত্রটো বুৰঞ্জীৰ আধাৰতে উপস্থাপন কৰা হৈছে। তেওঁ বৰফুকনৰ বাব লৈয়ে কামৰূপীয়া প্রজাৰ বিদ্রোহৰ ঘাই কাৰণ তথা কামৰূপৰ লোকৰ মনৰ ভাব বুজি-বাজি হৰদত্তৰ বিপক্ষে ৰণ দিবলৈ সাজু হৈছিল। চেঁচামুখৰ ৰণত তিনি ঠাইত কামৰূপীয়া প্রজাক পৰাজিত কৰিলে আৰু বীৰদত্তকো প্রাণে মাৰিলে। কলীয়াভোমোৰাৰ নির্দেশতে উপন্যাসৰ সামৰণিত হৰদত্তক শূলত দিয়া হ'ল। মুঠতে বুৰঞ্জীৰ কলীয়াভোমোৰা চৰিত্রৰ আলমতে উপন্যাসত চৰিত্রটোক উপস্থাপন কৰা হৈছে।

উপন্যাসত আন ভালেমান চৰিত্রই ভুমুকি মাৰিছে। বীৰদত্তৰ পত্নীৰ কথা মাথোন বর্ণনা কৰা হৈছে। স্বামীৰ মৃত্যুৰ খবৰ শুনি তেওঁৰো মৃত্যু হোৱাৰ কথা ঔপন্যাসিকে উল্লেখ কৰিছে। ইয়াৰ বাহিৰেও বক্তমল বুজৰবৰুৱা, বৰনগৰীয়া বুজৰবৰুৱা, কমাৰকুচীয়া বৰুৱা, ধর্মপুৰীয়া চৌধাৰী, বামাচাৰী বাবা, কেৱলীয়া আতৈ, দৈৱজ্ঞ টেকেলা, কাপ্তান চাহাব, হাবিলদাৰ, জিকেৰিয়া ডেকা, কছাৰী মতা-মাইকী আদি বিভিন্ন চৰিত্র উপন্যাসখনত সন্নিৱিষ্ট হৈছে। উপন্যাসখনৰ গতিশীলতাত এই চৰিত্রবোৰে কম-বেছি পৰিমাণে অৰিহণা যোগাইছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ ঃ *দন্দুৱা দ্রোহ* উপন্যাসত থকা চৰিত্র সম্পর্কে এটি আলোচনা আগবঢ়াওক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক।)

ৰজনীকান্ত বৰদলৈৰ ৰচনাতে অসমীয়া ঐতিহাসিক উপন্যাসৰ প্রাণপ্রতিষ্ঠা হয়। ঐতিহাসিক উপন্যাস বুলিলে ঔপন্যাসিকে পাঠকক অতীতক বর্তমানৰ লগত সম্পৃক্ত কৰি ইতিহাসৰ ঘটনাক বাস্তৱৰ লগত জড়িত কৰি অৱগত কৰোৱা। এনে প্রচেষ্টাৰে বৰদলৈয়ে সাতখন ঐতিহাসিক উপন্যাস ৰচনা কৰিছে।

৪.৩.৪ উপন্যাসখনৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

দন্দুৱা দ্রোহ উপন্যাসখন ৰজনীকান্ত বৰদলৈয়ে বুৰঞ্জীৰ তথ্য আৰু জনশ্রুতিৰ আলম লৈ ৰচনা কৰিছে। সেয়েহে ঐতিহাসিক উপন্যাস হিচাপে *দন্দুৱা দ্রোহ* উপন্যাসৰ কাহিনীত বৰদলৈয়ে বুৰঞ্জীৰ সত্য আৰু বাস্তৱ ঘটনাকে উপস্থাপন কৰিছে। উপন্যাসখনত সেয়ে অস্বাভাৱিকতা ফুটি উঠা নাই।

একে ঘটনাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাই *পদুম কুঁৱৰী* উপন্যাস ৰচনা কৰিছে। *পদুম কুঁৱৰী*ত বেজবৰুৱাই বিদ্রোহটো কলীয়া ভোমোৰা বৰফুকনৰ শাসনকালত হোৱা বুলি উল্লেখ কৰিছে। আনহাতে *দন্দুৱা দ্রোহ*ত বিদ্রোহটো হৰদত্ত-বীৰদত্তৰ নেতৃত্বত বদন বৰফুকনৰ বিৰুদ্ধে হোৱা দেখুৱাইছে। সামৰণিতহে বদন বৰফুকনৰ ঠাইত কলীয়া ভোমোৰাক ঠাই দিয়া হৈছে।

দন্দুৱা দ্রোহ বুৰঞ্জী আৰু জনশ্রুতিৰ সহায়ত ডাঙৰ ঘটনা এটাক উপন্যাসৰ কাহিনীত সামৰা হৈছে। আনহাতে, ইংৰাজী সাহিত্যৰ ওৱাল্টাৰ স্কট আৰু বাংলা সাহিত্যৰ বঙ্কিমচন্দ্র চেট্টার্জীৰ আর্হিত তেওঁ উপন্যাস ৰচনা কৰিছে। উপন্যাসখনিৰ পাতনিত এই কথা তেওঁ স্বীকাৰ কৰিছে। অতীত স্পৃহা, স্বদেশপ্রীতি, বীৰ-বীৰকার্য আদি দুয়োজনা ঔপন্যাসিকৰ ৰচনাত পোৱা যায়। বৰদলৈৰ *দন্দুৱা দ্রোহ* উপন্যাসখনো ইয়াৰ ব্যতিক্রম নহয়।

উপন্যাসখনত কল্পনাৰ মাত্রা কম। বেজবৰুৱাই গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ *অসম বুৰঞ্জী*ৰ সমল সংগ্রহ কৰি *পদুম কুঁৱৰী* উপন্যাসখন ৰচনা কৰিছিল। ৰৱদলৈয়ে *অসম বুৰঞ্জী*খনৰ বাহিৰেও গেইটৰ *A History of Assam*, হৰকান্ত সদৰামিন বৰুৱাৰ *অসম বুৰঞ্জী*, সাঁচিপতীয়া আন আন বুৰঞ্জী, জনশ্রুতি, গীত-মাত আদিৰ সমলৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি উপন্যাসখন ৰচনা কৰিছিল। ৰৱদলৈয়ে ঐতিহাসিক ঘটনা উপন্যাসখনত তিনি প্রকাৰে প্রয়োগ কৰিছে। ইয়াৰে প্রথমটো হ'ল বুৰঞ্জীৰ ঘটনা আৰু চৰিত্র। *দন্দুৰা দ্রোহ*ত এই কথা প্রমাণিত হৈছে। পাতনিত তেওঁ লিখিছে—

"এই উপন্যাসত আমি বুৰঞ্জীৰ প্রধান ঘটনাবিলাকৰ এফেৰাও লৰচৰ কৰা নাই। ইয়াত আমাৰ কল্পনাৰ মাত্রাও সামান্য।"

উপন্যাসখনৰ অধিকাংশ কথাই বিদ্রোহৰ কথা। সেইবাবে উপন্যাসখনক বুৰঞ্জীমূলক কাহিনীহে বুলিব পাৰি।

দন্দুৰা দ্রোহ উপন্যাসখনত ঔপন্যাসিকে পাঠকৰ সৈতে পোনপটীয়াভাৱে বুৰঞ্জী বিখ্যাত দন্দুৰা দ্রোহৰ কথা দাঙি ধৰিছে। তাকে কৰিবলৈ যাওঁতে পাঠকক সম্বোধন কৰি কাহিনী বর্ণনা কৰিছে। কেতিয়াবা 'পাঠক আহক' বুলি বিহু উৎসৱ, দৌল উৎসৱ আদিৰ বর্ণনা, কেতিয়াবা আকৌ চৰিত্রৰ বর্ণনা দি নিজেই উপন্যাসৰ চৰিত্রৰ দৰে হৈ পৰে।

পৰিৱেশৰ বর্ণনা উপন্যাসখনৰ আন এটা বৈশিষ্ট্য। হৰদত্ত-বীৰদত্তৰ একালৰ গাঁৱৰ বর্ণনা, হৰদত্ত-বীৰদত্তৰ বাসগৃহ-পুখুৰী পাৰ, ফুলনি আদিৰ বর্ণনা, পুৰণি গুৱাহাটীখনৰ বর্ণনা, বৰফুকনৰ দিনৰ গুৱাহাটী নগৰত হোৱা বিহু উৎসৱৰ বর্ণনা, পাণ্ডুৰ বাহৰৰ বর্ণনা, মদন কামদেৱ মন্দিৰৰ বর্ণনা আদিত প্রাচীন অসমৰ, কামৰূপৰ বিভিন্ন দিশৰ পৰিৱেশ আদি পাঠকে অনুমান কৰিব পাৰে। উপন্যাসখনত আহোম যুগৰ নামনি অসমৰ কামৰূপ অঞ্চলৰ সমাজৰ চিত্র প্রতিফলিত হৈছে।

কাহিনীৰ আকর্ষণীয়তা বঢ়াবলৈ চৰিত্রত ক্রুৰতা, চৰিত্রৰ চাৰিত্রিক বিশ্লেষণ, তুলনা আদি প্রয়োগ কৰিছিল। উপন্যাসখনত ঐতিহাসিক চৰিত্রই অধিক। বদন বৰফুকন, হৰদত্ত-বীৰদত্ত আদি ঐতিহাসিক চৰিত্র। কাল্পনিক চৰিত্রৰ সংখ্যা কম। প্রেমিক-প্রেমিকা হিচাপেও মহীৰাম আৰু পদ্ম কুমাৰীৰ চৰিত্রৰ ভূমিকা উল্লেখযোগ্য নহয়।

উপন্যাসৰ কাহিনীভাগ শোকাৱহ অৱস্থাৰ মাজেৰে পৰিসমাপ্তি ঘটিছে। তেওঁৰ আন আন উপন্যাসত নায়ক-নায়িকাই প্রেমৰ কৰুণ পৰিণতিৰ ফলত ঈশ্বৰমুখী হৈ ভগৱৎ প্রেমত শৰণ লৈছে। *দন্দুৰা দ্রোহ*ৰ কাহিনীৰ পৰিণতিত কোনো আশা নায়ক-নায়িকাৰ মাজত প্রদর্শন কৰা নাই। মৃত্যুতেই চৰম পৰিণতি প্রদর্শন হৈছে।

উপন্যাসৰ কাহিনীত আৰু চৰিত্রৰ কার্যকলাপে মানুহৰ অন্তৰত দেশাত্মবোধৰ ভাব সৃষ্টি কৰিব পাৰে। *দন্দুৰা দ্রোহ*ত কাহিনী, পটভূমি, চৰিত্রৰ কার্যকলাপে স্বদেশপ্রীতিৰ ভাব জগোৱাত সহায়ক হৈছে। শাসকৰ অত্যাচাৰ আৰু সাধাৰণ নিপীড়িত প্রজাৰ

জাগৰণৰ প্রতিচ্ছবি কাহিনীৰ মাজেৰে প্রতিফলিত হৈছে। অসম আৰু অসমীয়া প্রীতিৰ ছবিও ইয়াত প্রস্ফুতিত হৈছে।

ধর্মৰ প্রভাৱ তেওঁৰ উপন্যাসখনৰ আন এটা বৈশিষ্ট্য। উপন্যাসৰ মাজেৰে বৰদলৈৰ জীৱন দর্শনৰ প্রতিফলন ঘটিছে। ধর্মৰ মাজেৰে শান্তি-সাধনা লাভ কৰাৰ প্রৱণতা উপন্যাসৰ মাজেৰে ফুটি উঠিছে। দুর্গোৎসৱৰ আয়োজন, বৈষ্ণৱ ধর্মৰ প্রতি অনুৰাগ আদি উপন্যাসখনত প্রকাশ পাইছে।

অতি-প্রাকৃত বর্ণনায়ো উপন্যাসখনৰ চমৎকাৰিত্ব গুণ প্রকাশ কৰিছে। *দন্দুৱা দ্রোহত* শক্তিসাধক হৰদত্তই মদন কামদেৱ মন্দিৰত শৱ সাধন কৰা কার্যত এনে প্রকাশ ঘটিছে। পাঠকেও এনে বর্ণনাত সাহসী হ'বলৈ অনুপ্রেৰণা পাইছে। বৰদলৈয়ে যি সময়ছোৱাত উপন্যাস ৰচনা কৰিছিল সেই সময়ত এনে ধৰণৰ অতি-প্রাকৃত পৰিৱেশ তথা ধর্মৰ প্রভাৱ পাঠকক আকর্ষণ কৰিবলৈ এক সুন্দৰ প্রয়াস। উপন্যাসৰ যোগেদি পাঠকক ধর্মৰ দিশে আকর্ষণ কৰিবলৈ কৰা প্রচেষ্টা তেওঁৰ আন এটা আদর্শ। আনহাতে, অসম আৰু অসমীয়াৰ প্রতি থকা শ্রদ্ধা তেওঁৰ উপন্যাসত প্রকাশ পাইছে।

সমাজ জীৱনক বাদ দি সাহিত্যই সফলতা লাভ কৰিব নোৱাৰে। *দন্দুৱা দ্রোহ* উপন্যাসখনতো সমাজ জীৱনৰ চিত্র প্রকাশ পাইছে। অসমীয়া জাতীয় উৎসৱ বিহু, দুর্গোৎসৱ, প্রজা-জাগৰণ, বিবাহ, গীত-মাত, ধর্মীয় বাতাৱৰণ আদিত সমাজ জীৱনৰ চিত্র প্রতিফলিত হৈছে। উপন্যাসখনৰ ৰচনা-ৰীতি সহজ-সৰল।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ *দন্দুৱা দ্রোহ* উপন্যাসখনত কেনে ধৰণৰ বৈশিষ্ট্য প্রকাশ পাইছে আলোচনা কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

৪.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- অসমীয়া উপন্যাস সাহিত্যত ৰজনীকান্ত বৰদলৈৰ উপন্যাসসমূহৰ এটি আলোচনা যুগুত কৰা হ'ল।
- ঐতিহাসিক উপন্যাস ৰচোতা ঔপন্যাসিকসকলৰ ভিতৰত ৰজনীকান্ত বৰদলৈ অদ্বিতীয়। তেওঁ নখন উপন্যাস ৰচনা কৰিছিল। তাৰ ভিতৰত সাতখন উপন্যাসেই ঐতিহাসিক উপন্যাস।
- *দন্দুৱা দ্রোহ* উপন্যাসখন গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ *অসম বুৰঞ্জী*, এডৱার্ড গেইটৰ *A History of Assam*, সদৰামিন বৰুৱাৰ *অসম বুৰঞ্জী*, কেবাখনো সাঁচিপতীয়া বুৰঞ্জীৰ আধাৰত ৰচিত।

- ঊনবিংশ শতিকাত উচ্চ শিক্ষাৰ বাবে কলিকতাত অধ্যয়নৰত ছাত্র তথা শিক্ষিতসকলৰ মাজত স্কট আৰু বঙ্কিমচন্দ্রৰ উপন্যাসে গভীৰ প্রভাৱ পেলাইছিল। *দন্দুৰা দ্রোহ* উপন্যাসত এই দুজনা ঔপন্যাসিকৰ প্রভাৱ পৰিছে।
- *দন্দুৰা দ্রোহ* উপন্যাসত শাসকৰ অত্যাচাৰ আৰু সাধাৰণ প্রজাৰ জাগৰণৰ ছবি চিত্রিত হৈছে। বদন বৰফুকনৰ কামৰূপীয়া প্রজাৰ ওপৰত অত্যাচাৰ আৰু হৰদত্ত-বীৰদত্তৰ নেতৃত্বত হোৱা বিদ্রোহৰ পটভূমিতে উপন্যাসখন ৰচিত হৈছে।
- কাহিনী, চৰিত্র চিত্রণ আদিত বুৰঞ্জীৰ তথ্যৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। বৰফুকন, হৰদত্ত-বীৰদত্ত, বৰফুকনৰ কামৰূপীয়া প্রজাৰ ওপৰত অত্যাচাৰ আদিত বুৰঞ্জীৰ সত্যতা অক্ষুণ্ণ ৰাখিব পাৰিছে। উপন্যাসখনত কল্পনাৰ মাত্রা কম।
- উপন্যাসখনত বুৰঞ্জীৰ ঘটনা, ৰাজনৈতিক জীৱনৰ লগতে সামাজিক তথা ধর্মীয় জীৱনৰো প্রতিফলন ঘটিছে। অতীত অসমৰ কাহিনী, বীৰৰ বীৰত্বব্যঞ্জক কাহিনী, বিহু উৎসৱ, দুর্গোৎসৱ, সামাজিক ৰীতি-নীতি, খেল-ধেমালি, গীত-মাত, শাক্ত আৰু বৈষ্ণৱ ধর্মৰ প্রতি আনুগত্য আদিৰ প্রকাশ ঘটিছে।
- উপন্যাসখনৰ মাজেৰে স্বদেশ প্রীতি, অসমীয়া জাতিৰ সাহস আদি সহজ-সৰলভাৱে উপস্থাপন কৰা হৈছে।

৪.৫ অধিক জানিবলৈ

১) গোস্বামী, ত্রৈলোক্য নাথ (১৯৭১) ঃ *সাহিত্য-কলা আৰু তাৰ বিচাৰ*; তিনিচুকীয়া ঃ মিত্র এজেন্সি এণ্ড কোম্পানী।

২) গোস্বামী শর্মা, প্রণতি আৰু শর্মা অনিল (সম্পা.) (১৯৯৯) ঃ *কুৰি শতিকাৰ কুৰিজন বিশিষ্ট অসমীয়া*; নলবাৰী ঃ জার্ণাল এম্প'ৰিয়াম।

৩) ঠাকুৰ, নগেন (সম্পা.) (২০১২) ঃ *এশ বছৰৰ অসমীয়া উপন্যাস*; গুৱাহাটী ঃ জ্যোতি প্রকাশন।

৪) বৰকটকী, বীৰেন (সম্পা.) (১৯৬৭) ঃ *ঔপন্যাসিক ৰজনীকান্ত ৰৰদলৈ*; যোৰহাট ঃ অসম সাহিত্য সভা।

৫) ভৰালী, শৈলেন (১৯৯২) ঃ *আধুনিক অসমীয়া সাহিত্যৰ ইতিহাস*; গুৱাহাটী ঃ চন্দ্র প্রকাশ।

৬) লেখাৰু, উপেন্দ্র চন্দ্র (১৯৯০) ঃ *অসমীয়া সাহিত্যৰ সেৱক স্বর্গীয় ৰজনীকান্ত বৰদলৈ*; গুৱাহাটী ঃ লয়ার্ছ বুক ষ্টল।

৭) শর্মা, বসন্ত কুমাৰ (সঙ্কলক) ঃ *ৰজনীকান্ত বৰদলৈৰ উপন্যাস সমগ্র*; গুৱাহাটী ঃ সাৰদা প্রকাশন।

৮) শর্মা, সত্যেন্দ্রনাথ (১৯৯২) ঃ *অসমীয়া উপন্যাসৰ ভূমিকা*; গুৱাহাটী ঃ সৌমাৰ প্রকাশ।

৯) শর্মা, সত্যেন্দ্রনাথ (২০০৮)ঃ *অসমীয়া সাহিত্যৰ সমীক্ষাত্মক ইতিবৃত্ত*; গুৱাহাটী ঃ সৌমাৰ প্রকাশ।

৪.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কৰল ৰূপৰেখা)

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ দন্দুৱাদ্রোহৰ মূল কাৰণ... ...বুৰঞ্জীৰ তথ্য.....জনশ্রুতি.....চৰিত্রসমূহৰ পৰিচয়... ...সামাজিক তথা ধর্মীয় জীৱন আদি দিশৰ ওপৰত আলোকপাত কৰিব লাগিব।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ উপন্যাসখনত প্রতিফলিত হোৱা বিভিন্ন সামাজিক দিশ... ...উৎসৱ-পার্বণ, পৰিৱেশ্য কলা... ...গীত-মাত, বিবাহ, সামাজিক ৰীতি-নীতি... ...আদি দাঙি ধৰিব।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ উপন্যাসখনৰ মাজেৰে প্রতিফলিত তান্ত্রিক প্রথা... ...হৰদত্তৰ শৱ সাধন... ...শক্তি সাধনা... ...কেৱলীয়া ভকতৰ বর্ণনা... ...বৈষ্ণৱ ধর্মৰ শ্রেষ্ঠতা সত্র-মঠ-মন্দিৰ আদিৰ বর্ণনা সম্পর্কে আভাস দাঙি ধৰিব।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ দন্দুৱাদ্রোহ উপন্যাসৰ চৰিত্রসমূহ... ...প্রতিটো চৰিত্রৰ চাৰিত্রিক বৈশিষ্ট্য.... বুৰঞ্জীৰ চৰিত্র... ...কাল্পনিক দৃষ্টিভঙ্গী আদি আলোকপাত কৰিব লাগিব।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ বুৰঞ্জী... ...জনশ্রুতিৰ প্রভাৱ... ...ওৱাল্টাৰ স্কট আৰু বঙ্কিম চন্দ্রৰ.... অনুপ্রেৰণা... ...পৰিৱেশৰ বর্ণনা... ...ধর্মীয় দিশ... ...সামাজিক দিশ আদি সম্পর্কে আলোচনা কৰিব লাগিব।

৪.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ ৰজনীকান্ত বৰদলৈৰ বুৰঞ্জীমূলক উপন্যাসসমূহৰ এটি পৰিচয় দাঙি ধৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ *দন্দুৱাদ্রোহ* উপন্যাসৰ কাহিনীভাগ নিজৰ ভাষাত আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ *দন্দুৱাদ্রোহ* উপন্যাসত বুৰঞ্জীৰ সমল আৰু জনশ্রুতি আদিৰ প্রভাৱ কেনেদৰে প্রতিফলিত হৈছে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৪ ঃ *দন্দুৱাদ্রোহ* উপন্যাসখনৰ চৰিত্রসমূহ বিশ্লেষণ কৰি এটি প্রবন্ধ যুগুত কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ *দন্দুৱাদ্রোহ* উপন্যাসত সমাজ জীৱনৰ প্রতিচ্ছবি কেনেদৰে প্রতিফলিত হৈছে তাৰ এটি আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ৬ ঃ *দন্দুৱাদ্রোহ* উপন্যাসখনত ধর্মীয় দিশটোৰ এটি আভাস দাঙি ধৰক।

প্রশ্ন ৭ ঃ ঐতিহাসিক উপন্যাস ৰচনা কৰাত ৰজনীকান্ত বৰদলৈয়ে কিমানদূৰ সফলতা লাভ কৰিছে— *দন্দুৱাদ্রোহ* উপন্যাসখনৰ আধাৰত আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৮ ঃ অতি-প্রাকৃত পৰিৱেশ *দন্দুৱাদ্রোহ* উপন্যাসত কেনেদৰে বর্ণনা কৰা হৈছে আভাস দিয়ক।

প্রশ্ন ৯ ঃ চমুটোকা লিখক—

(ক) হৰদত্ত (খ) বীৰদত্ত (গ) বদন বৰফুকন (ঘ) কুমেদান
(ঙ) পদ্মকুঁৱৰী (চ) মহীৰাম (ছ) বৰুৱানী (জ) বামাচাৰী বাবা।

*** ***** ***